

TAKÁCS LÁSZLÓ

Az *Officium Rákóczianum* Szent Imre-himnuszai, avagy megjegyzések a szerzőség kérdéséhez

Az *Officium Rákóczianum* című laikus breviárium, vagyis egyszerű hívőknek készült, minden napra fohászokat, könyörgéseket, dicsőítő verseket tartalmazó imádságos könyv a 17. század utolsó évtizedétől egészen a 19. század közepéig műfajában Európa-szerte az egyik legnépszerűbb volt. Mivel a breviáriumot minden valószínűség szerint Magyarországon állították össze (föltehetően még az oszmán hódítás idején, vagyis 1686 előtt, a Magyar Királyság területén) föltehető, hogy szerkesztője és szerzője magyar – vagy legalábbis erőteljesen magyar kötődésű – volt. Bár az *Officium Rákóczianum* nem tartozik a sokat elemzett művek közé, az imakönyv címe, népszerűsége, szerzőjének, ill. szerkesztőjének ismeretlensége mégis arra ösztönzött kiváló kutatókat, hogy nagyobb figyelmet szenteljenek neki.¹ A keletkezési körülmények homályos volta miatt természetes, hogy a vizsgálódások középpontjában – az imádságos könyv általános leírásán és a kiadástörténeten túl – részben az összeállító személye, valamint a keletkezés helye és ideje állt.² Az *Officium Rákóczianum* első ismert kiadása 1693-ban jelent

¹ Az *Officium Rákóczianum* kiadástörténetének, sajátosságainak legteljesebb bemutatását Knapp Évának köszönhetjük, aki széleskörű kutatásainak eredményeit 2000-ben tette közzé: KNAPP Éva, *Officium Rákóczianum, az I. Rákóczi Ferencről elnevezett imádságoskönyv története és nyomtatott kiadásai*, Budapest, Borda Antikvárium, 2000, 204. (A későbbiekben főleg erre a kiadványra hivatkozom Knapp művei közül.) Ez a számos illusztrációval díszített, igen szép kiállítású kötet Knapp Éva két részletben megjelent tanulmányából nőtt ki, amelyeket három évvel korábban tett közzé: Uő: *Egy XVII. századi népszerű imádságoskönyv: az Officium Rákóczianum története I.*, = *Magyar Könyvszemle*, 123(1997), 149–166, illetve a tanulmány második része: *Magyar Könyvszemle*, 123(1997), 282–298. Őt megelőzően csupán Holl Béla foglalkozott az imakönyvvel, évtizedekkel korábban, általános elemzését és méltatását adva: HOLL Béla, „*Jőillatú virágos kertekből egybe szerkesztett ájtatosságoknak gyakorlása...*” *Az Officium Rákóczianum története = Vigilia*, 1955, 405–411. Holl Béla az *Officium Rákóczianum* himnuszát – érthető okokból – nem vette föl gyűjteményébe: *Repertorium Hymnologicum Medii Aevii Hungariae, Initia Hymnorum, Officiorum Rhythmicorum, Sequentiarum, Troporum, Versuum Alleluaticorum Cationumque*, Fragmenta et Codices In Bibliotheca Hungariae, Subsidia 1, recensuit/sajtó alá rendezte Körmeny Kinga, Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár, 2012.

² Az *Officium Rákóczianum* szerzőjének, szerkesztőjének azonosítására már a 18. század közepén történt kísérlet. Vö. KNAPP 2000, i. m. 10–14. Miután a Rákóczi család tagjai különböző indokok alapján kizárhatók a szerzői-szerkesztői körből, Katona nyomán Fejér György, majd Fraknói Vilmos is Ordódy Jánost nevezte meg az *Officium Rákóczianum* szerzőjeként, aki a keletkezés

meg Nagyszombatban,³ de nem zárható ki (igaz, nem is bizonyítható), hogy volt korábbi kiadása is, amely formájában és tartalmában az ekkoriban egyre népszerűbb társulati kiadványokat követte.⁴

Minden körütekintő könyv- és lelkiségtörténeti kutatás ellenére is meg kell azonban állapítanunk, hogy e laikus breviárium szövegének filológiai vizsgálata még nem történt meg. Ez természetesen érthető, hiszen egy olyan imádságoskönyvről van szó, amely nagyon kevés eredeti szöveget tartalmaz, ráadásul mind ezt rendkívül hosszú (és szerteágazó) kiadástörténet egészíti ki. Ez a két tény végeredményben éppen elég indok arra, hogy alapos filológiai vizsgálatát csekély eredménnyel kecsegtető hatalmas és túlzott, vagyis összességében fölösleges erőfeszítésnek minősítsük. Van azonban olyan része az *Officium Rákóczianum*-nak, amely kivételt képez a fentebbi jellemzők tekintetében, mivel nyilvánvalóan eredeti szövegeket tartalmaz. Ezek alapján jelenthetjük ki, hogy az *Officium Rákóczianum*ban található imádságok közül filológiai-történeti szempontból kétségtelenül a legfontosabbak a magyar szentek *officiumának* himnusz- és imaszövegei. Ez ugyanis az a része a kötetnek, amely speciálisan magyar vonatkozású, s amelynek szerzője nyilvánvalóan azonos az egész imádságoskönyv összeállítójával. Ha ez a feltételezés helyes, akkor ez egyben azt is jelenti, hogy mind műveltségi, mind tartalmi szempontból ez a része a legszemélyesebb az *Officium Rákóczianum*nak, s a legtöbbet ezeknek a szövegeknek az elemzése révén tudhatunk meg az ismeretlen szerzőről és az összeállítás körülményeiről.

Az egymást követő számtalan kiadásban természetesen ez a rész sem maradt változatlan, amelyért egyfelől az újabb revíziókat és átalakításokat, átrendezéseket végrehajtó kiadók a felelősek, akik sokszor félreolvasták, félreértették az alapul vett szöveget, másfelől a megváltozott társadalmi környezet, amelyhez ugyanők próbáltak igazodni. Jól megragadható ez az 1836-os bécsi kiadásban,⁵ amely éppen e szakasz legmarkánsabban magyar vonatkozású himnuszát hagyja ki a magyar szentek *officiumából*. A továbbiakban e rész sajátosságait igyekszem egyenként számba venni: először a szerepeltetett szentek és a szöveg által bemutatott ábrázolásuk sajátosságait, majd az imádságokban megszólaló hang nemzeti és személyes vonatkozásait, végül azt, hogy milyen költészeti jellemzői vannak

idején Kassán volt filozófiatanár. Ezzel szemben a 19. században egyes források a szintén jezsuita Szorsa Mihályt tartják az imádságoskönyv szerzőjének. Knapp az adatokat mérlegre téve a következő megállapításra jut: „Mindebből kitűnik, hogy nincs olyan egykorú forrás, amely megnevezné a mű szerzőjét vagy összeállítóját, s egy szerzőt (összeállítót) valószínűsíteni lehetetlen.” KNAPP 2000, i. m. 12.

³ KNAPP 2000, i. m. 123.

⁴ Vö. HOLL 1955, i. m. 406–407; KNAPP 2000, i. m. 25–35.

⁵ *Officium Rakoczianum sive selecta pietatis exercitia cultui divino, beatissimae virginis et matris divinae Mariae sanctisque honori debita*, Editio nova correctior et elegantior, Viennae in Austria, sumptibus Caroli Doll, MDCCCXXXVI. Vö. KNAPP 2000, i. m. 187. Knapp adatai szerint az utolsó kiadás 1882-ben jelent meg Nyitrán: KNAPP 2000, i. m. 188.

ezeknek a szövegeknek, amelyek egyrészt összetartozóvá, másrészt a többi imától elkülöníthetővé teszik őket.

A számos kiadás közül elemzésem egy 1763-ban, Bécsben kiadott *Officium Rákóczianum* szövegére támaszkodik.⁶ Ebben – közvetlenül a jezsuita szentek officiuma⁷ előtt – nagyjából a kötet mértani közepén, a 230. oldaltól olvasható a magyar királyság pártfogóinak tiszteletéről szóló rész: *Cultus SS. Patronorum Regni Hungariae*. Ez a szakasz a Szent István királyt dicsőítő himnusszal kezdődik, majd sorban Szent László király, Szent Imre herceg, Szent Adalbert püspök és vértanú, Szent György hitvalló, Elemózsias Szent János, Szent Márton püspök, Szent Henrik császár, Szent Júdás Tádé apostol és Szent Dizmász, a jobb lator következnek. Miután magyarországi kultusza valamennyi fölsorolt szentnek adatható, itt elsősorban azokra térek ki közülük, akiknek himnusza eredeti szöveg, s nem átvétel. A Savariában született, és a galliai Tours város püspökeként népszerűvé lett Márton püspök esetében ugyanis egy szapphói strófában, korábban írt, széles körben elterjedt himnuszt vett át az *Officium Rákóczianum* összeállítója, s ebben az esetben csak az összekötő szövegről valószínűsíthető, hogy eredeti alkotás. A Pozsonyban tiszteletben tartott Alamizsnás Szent János esetében pedig – Bálint Sándor megállapítása nyomán – bizonytalanságban vagyunk, hogy az *Officium Rákóczianum* összeállítója nem egy már korábban is elterjedt imát vett-e át.⁸ Minden bizonnyal az összeállító saját szerzeményének tekinthető tehát a két szent királyhoz, Imre herceghez és Henrik császárhoz, illetve a Szent Adalbert püspökhöz és Szent György vértanúhoz szóló himnuszok, míg a Júdás Tádé apostolhoz és Dizmászhoz szóló *devotiók* lehetnek ugyan szintén eredeti szövegek, rövidségük miatt azonban lehetetlenség összekapcsolni őket a mind formai, mind tartalmi szempontból jóval kidolgozottabb himnuszokkal.

Az elmondottak alapján tehát nyolc imádságról lehet nagy bizonyossággal állítani, hogy az *Officium Rákóczianum* összeállítója nem átvette, hanem maga alkotta őket. Közülük terjedelmében kiemelkedik a Szent Imre herceghez szóló második himnuszt, így ezzel részletesebben fogunk foglalkozni, előtte azonban érdemes szemügyre venni a többi hetet.

A nyitó himnuszt, amely a magyarok első királyához, Szent Istvánhoz szól, hangsúlyozza a szent uralkodónak a magyarok keresztény hitre térésében játszott szerepét. A „szent hit oszlopának” (*columna sacrae fidei*) és – a középkori Pannónia = Magyarország-azonosítás hagyományát folytatva – Magyarország „ékeségének” (*decus Pannoniae*) nevezi. Már ebben az imádságban is megjelenik továbbá az egész kötet ezen nyolc szövegének sajátossága, vagyis hogy a szerző

⁶ *Officium Rakoczianum, sive varia pietatis exercitia, cultui divino, magnae matris Mariae, sanctorumque patronorum honori debita*, Editio novissima, omnibus prioribus auctior, et locupletior, Viennae, Typis Joan. Thomae Trattner, Sac. Caes. Reg. Maj. Aulæ Typogr. ex Bibl. anno 1763.

⁷ Uo. 263: *Cultus sanctorum Societatis Jesu. Officium De S. Ignatio, Societatis Jesu fundatore.*

⁸ Vö. BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium*, Január 23: „Alamizsnás János pozsonyi kultuszáról csak egy nyilván hazai szerzetesű himnuszt tudunk idézni”. <http://mek.niif.hu/04600/04656/html/unnepiki0031/unnepiki0031.html> (2016. november 10.)

előszeretettel használja keresztény kontextusban a klasszikus pogány mitologikus Al- és túlvilágképzet elemeit. István, akit a „legszelidebb nap”-nak (*Sol serenissime*) nevez, szétkergette az Alvilág sötét, rút homályát (*qui foedas Taenari⁹ fugasti tenebras*), vagyis megszabadította a magyar népet a kárhozatos pogány hittől.

Az erre következő Szent Lászlóhoz szóló himnuszban azonban van egy lényeges változás az előzőhöz képest. Míg az első királyt többes szám első személyben, a magyar nemzet kollektív hangjaként szólította meg az imádkozó (*singuli gaudemus..., confidimus, petimus*), addig ebben egyes szám első személyben szólal meg: „kérlek”, „tisztellek” stb. (*quaeso, veneror; etc.*) E költeményben jóval konkrétabb hang jellemzi a beszélőt. Fölidézi a kővé változtatott aranyak és Várad megszabadításának legendáját, miközben Lászlóban azt a szentet tiszteli, aki már e földi életben is, amelyet egyébként siralomvölgynek nevez (*in hac lacrymosa valle*), az égbe vivő dolgokon való elmélkedés jellemzett (*Quem sublimem terra, pias / Inter preces, coeli vias meditatam veneror*). Noha mindkét himnuszt a megváltás és a mennyországba való jutás vágyának kifejezése zárja le, egy apró különbség a két költemény utolsó soraiban nyilvánvaló lesz: „Általad bízunk abban, hogy elnyerjük a királyi trón örök diadalmi jelvényét, amire törekszünk” – hangzik a Szent István-himnusz zárlata (*Per te confidimus aeterna consequi/ Quae solum petimus, trophaea solii.*), míg a közbenjárás hasonló motívuma ellenére is más a rákövetkező: „Add – kéri a fohászkiadó hang – hogy e siralomvölgyben is a te dicsőséges tetteid kövessem, és majd a halál után hasonló örökéletben legyen részem.” (*Da, ut in hac lacrymosa/ Valle, tua gloriosa/ Facta sequar, et post mortem/ Tecum paris vitae sortem/ Aeviternam consequar.*) Miközben mindkettőben megfigyelhető bizonyos antikizálás, egyfelől a *vitae sors*, másfelől a *trophaea* hangsúlyozása, az előbbiben a klasszikus pogány vonatkozások sokkal hangsúlyosabban vannak jelen. Mindez azonban mégiscsak azt erősíti meg, hogy a két imádságnak azonos a szerzője.

A László királyhoz intézett fohászt azonnal két Szent Imre himnusz követi: előbb egy rövidebb, aztán a már említett (és egyes kiadásokból elhagyott) hosszabb.

Emerice castum lilium,
Flos illibate Pannonum;
Qui puritatis vinculo
Te liberasti saeculo,
Et intulisti floridis
Iustitiae areolis:
Me serva quoque liberum
Ab omni sorde scelerum,
Ne mentem meam inquinet,
Quodcumque Deo displicet.

Imre, szűzi liliomszál,
Pannonoknál illatozzál,
Tisztaság volt a te vérted,
Az küzdött bűn ellen érted,
Azzal érkeztél a drága
Virtus rózsás udvarába:
Engem is oltalmaz, Imre,
Hozz feloldást bűneimre,
Semmi meg ne szeplősítsen,
Amit nem kedvelne Isten.¹⁰

⁹ Más szövegváltozatban: *Tartari*.

¹⁰ A Szent Imre-himnusztokat Kosztolányi Dezső fordításában idézem: *Szent Imre himnusztok*, fordította Kosztolányi Dezső, Budapest, Athenaeum, 1930, 61–66. Kritikai kiadásuk: *Szent Imre*

A Szent Imre herceghez szóló rövid fohász tehát egyfelől a Szent László-himnusz személyességének folytatása (*me serva, mentem meam*), ebben azonban nem az örök, hanem az evilági élet, méghozzá annak makulátlan tisztasága áll a középpontban. A tisztaság attributumaként megjelenő liliom ebben az esetben egyszerre vetíti előre a vágyat a testi és lelki tisztaság iránt: „Engem is oltalmaz, Imre,/ Hozz feloldást bűneimre,/ Semmi meg ne szeplőítsen,/ Amit nem kedvelne Isten.” (*Me serva quoque liberum/ Ab omni sorde scelerum,/ Ne mentem meam inquinat,/ Quodcumque Deo displicet.*) Ezzel szemben a második Szent Imre-himnusz inkább a Szent István-himnusz párjának látszik. A szerző a magyarok nevében szólal meg (*tuos...Pannonas*), végső soron egyesíteni törekszik az örök életre és az örök tisztaságra való vágyat, ahogy azt majd később látni fogjuk, s ezzel együtt bőségesen megjelennek benne a klasszikus pogány hitvilág elemei; vagyis hiába építkezik ugyanazokból a motívumokból a két himnusz (ennek természetes oka az a hagyomány, amelyre mindkettő épül), mégis mutatkozik közöttük különbség. Mindez azt valószínűsíti, hogy a két költemény nem feltétlenül egy szerzőtől származik, ami arra is magyarázatot ad, miért szerepelt az eredeti *Officium Rákócziánium*ban két Szent Imre-himnusz.

A hosszabb Szent Imre-himnusz után csupa rövid ima következik: Szent Adalbert püspöktől személyes kérésként („add meg nekem...” – *da mihi...*) csak azt kéri, hogy utolsó óráján megtalálja Istent (*Da mihi labilium/ In extrema temporum/ Hora dilectissimum/ Invenire Dominum*). Szent Györgytől személytelenül, de a korábban alkalmazott pogány alvilág-képzet elemeiben bővelkedő imában kér erőt ahhoz, hogy a lélek ne essen el a bűnnel folytatott küzdelemben. És ez a kárhozatba vivő bűn allegorikusan a *Styx* és a *Tartarus*. A motívumok bonyolult egymásba hurkolása ellenére is kézenfekvő, hogy itt nem valóságos, hanem lelki küzdelemről van szó, s ebben a tekintetben ez a fohász kapcsolható legszorosabban a Szent Imre-himnuszhoz: „Legbátrabb hős” – szólítja meg Szent Györgyöt a szerző az imában – „akinek megadatott, hogy legyőzze a háromtorkú Cerberust” (*Trifaucem cerberum/ cui datum vincere*), hogy aztán (a Cerberus megzabolázása után) „győzedelmeskedjék a Styxon” (*Dum stygem domitis/ calcare faucibus*). Az allegorikus jelentést még nyilvánvalóbbá teszi a folytatás, amely a hívő emberben dülő, belső „háborúkról”, kísértésekről szól, amelyet az itt Tartarusnak nevezett gonosz indít, s éppen ezeknek az idején kéri a fohászkozó Szent György kítartásra ösztönző segítségét: „(*Cum bella tempore fatali criminum/ Indicit Tartarus, ut vincat scelera,/ Nec cadat animus devictus crimine.*)

Ha közelebről szemügyre vesszük a hatásos képeket, azt tapasztaljuk, hogy a szerző zavarba ejtő módon torzítja el az allegóriában a pogány alvilágképzete-

himnuszok, fordította Kosztolányi Dezső, a szöveget sajtó alá rendezte, a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta Takács László, Budapest, Kalligram, 2015. – A himnusz szövegét – tudomásom szerint – először Karácson Imre fordította magyarra, akinek a szövege alapján dolgozott Kosztolányi: KARÁCSON Imre, *Szent Imre herceg, élet- és jellemrajz*, Budapest, Szent István Társulat, 1911², 104–106, 130–133, Arról, Kosztolányi hogyan használta föl Karácson szövegét, lásd a kritikai kiadás *Forrás* című fejezetét: 80–82.

ket. A szöveg szerint a vértanú Györgynek megadatott, hogy legyőzze a háromtorkú Cerberust, de valójában nem azért, mint Aeneas, Vergilius eposzának hőse, aki a György klasszikus prefigurájának tekinthető, vagyis hogy leereszkedjék az alvilágba, hanem mert így diadalmaskodik a kárhozat helyén, a poklon, amelyet a következő sorban az alvilág folyója, a *Styx* jelképez. György pedig, miután nem egyszerűen megszelídítette, hanem legyőzte a Cerberust (*domitis faucibus*), a Sátán fejének „megtapodására” használt kifejezéssel (*calcare*) győzedelmeskedik a poklon, ami itt azért tűnik meglepőnek, mert egy vízfelületen „tapodni” meglehetősen heroikus feladat, még akkor is (és ez újra valódi képzavar), ha ezt az erényekkel nemes lélek (*virtute nobilis animus*) teszi.

Az ima második felében a könyörgőre vonatkozó kérés Györgynek a poklok fölött aratott sikerét kéri párhuzamos képekkel: amikor a bűnök végzetes idején (*tempore fatali criminum*) háborút indít a lélek ellen a *Tartarus*, a szent siessen a hívő segítségére, hogy legyőzze a vétkeket (*vincat scelera*), vagyis ne essék el a lélek a büntől legyőzve (*nec cadat animus devictus crimine*).

Az eztán következő, Alamizsnás Szent Jánoshoz (az ő ereklyéit még Mátyás uralkodása alatt hozták Budára)¹¹ és Szent Mártonhoz szóló könyörgések halványabbak, és sem tartalmi, sem költői szempontból nem tartalmaz egyedi vonatkozásokat, hiszen az előbbi nagyrészt litánia-szerű megszólítások sorolása, amelyet az örök üdvösség örömeinek (*aeterna gaudia*) eléréséhez vezető segítő közbenjárás közösségi kérése (*consequamur*) zár le. Az utóbbi esetben pedig egészen egyszerűen egy szapphói strófában írt kora-középkori himnusz átvételéről van szó.¹²

A magyar szentek officiumát záró két apostolhoz, Júdás Tádéhoz és Dismáshoz és Szent Brigittához szóló imák előtt található még egy figyelemre méltó könyörgés. Ez Szent Henrikhez, Szent István király sógorához, Gizella király testvéréhez szól, akinek tiszteletét 1668. június 15-én iktatták ünnepbe, s akinek neve és alakja sok tekintetben kapcsolódik össze Imre hercegével. Kettejük tisztasági fogadalma ennek érthető magyarázatát adja, s az imádság is egészen nyilvánvalóvá teszi a kapcsolatot azzal, hogy Henriket is „tisztá liliomnak” (*castum lilium*) nevezi. Itt azonban nemcsak a magyar szentek közti szerepeltetése, hanem a bevezető prózai sorok is figyelemre méltók: *Hymnus ad S. Henricum Imperatorem. Qui effecit ut S. Stephanus I. Rex Hungariae fere cum toto suo Regno fidem susceperit*, vagyis Henrik érte el ezt, hogy I. Szent István, Magyarország királya szinte teljes királyságával együtt fölvette a (keresztény) hitet. A kereszténység fölvételenek ilyen erőteljes hangsúlyozása, a német uralkodónak Magyarország patrónusai közé való fölvétele, a szóhasználat (*Regnum a populus helyett*), mind megerősítik azt, hogy az összeállító szorosán kötődött ahhoz a Rákóczi családhoz, amely II. Rákóczi György özvegye, Báthori Zsófia kezdeményezésére az 1660-

¹¹ KRIZSAI Mónika, *Alamizsnás Szent János és Mátyás király = Ősi Gyökér*, 2008, 3–4, 103–108.

¹² Eredeti kezdősorát (*Iste confessor Domini sacratus*) az 1632-es *Breviarium Romanum* változtatta meg.

as évek elején tért vissza a katolikus hitre.¹³ Az *Officium Rákócziánium* politikai, vallási-eszmei hátere jól láthatóan tehát leginkább éppen ezeknek a szövegeknek a vizsgálata révén ragadható meg. Ebből a szempontból a könnyen megmagyarázható és azonosítható toposzok (siralomvölgy = emberi élet; a bűnök végzetes ideje/ *fatale tempus criminum* = kísértés; *Tartarus* = gonosz stb.) is aktuálisabb tartalmat nyerhetnek, s a felekezeti küzdelmek, a hitvallásváltás tapasztalatára is vonatkoztathatók. Mindezek fölfejtése azonban – éppen a transzcendens vonatkozások miatt – egyáltalán nem egyszerű, és a túlmagyarázás veszélyével is fenyegetnek, mivel a szövegegyüttes (éppen az imádság, fohászkodás, lelki megigazulás keretei közt) alapvetően spirituális szinten jelöli ki értelmezési mezejét, s csak Magyarország patrónusainak officiuma esetében lép túl a perszonális vonatkozásokon, s kap közösségi, nemzeti karaktert. Éppen ezért a továbbiakban részletesen csak a leghosszabb, s egyben legmarkánsabb szöveggel, a második Szent Imre-himnusszal foglalkozom, amelynek szövege mellett mindvégig idézem majd Kosztolányi fordítását.

Ó luce pura purior
Lux alma puritatis!
Emerice sole pulchrior
Fulgore castitatis.

Ó tiszta fénynél fényesebb
Szüzesség tiszta fénye.
Ó Imre, napnál ékeesebb
Szép életed erénye.

A kezdőstrófa Imre herceget a vele kapcsolatban már a középkorban kialakult fény-szimbolika elemeivel szólítja meg, s testi és erkölcsi tisztaságát (*puritas* és *castitas*), amelyet szüzességi fogadalma pecsételt meg, még a ragyogó fénynél (*luce pura*) és a napnál is tisztábbnak és szebbnek nevezi (*purior*, *pulchrior*), miközben ő – emlékeztetve Lucretius *De rerum natura*-jának *alma Venus*-ára – maga tápláló fény (*lux alma*).

A vers megszólalója a következő versszakban rögtön kettős kérését fogalmazza meg Szent Imréhez: égő szeretettel látogassa meg újra a magyarokat, és tanítsa meg újra az igazság ősi törvényeinek a szeretetére.

Tuos revise Pannonas
Ardore castitatis,
Doceque leges pristinas
Amare veritatis.

Istápoljad pannonjaid,
Szüzes szokásra szoktasd,
Csak az Igazság és a Hit
Tüzes tettére oktasd.

A magyarok pannonokként való megnevezése szintén a középkori himnuszköltészet hatását mutatja, mélyebb összefüggéseket nehezen lehetne találni és kimutatni használatában. A versszak második felében megfogalmazott kérés azonban összetettebb, s az igazság korábban betartott törvényeire való utalás (*leges pristinas ... veritatis*) értelmezhető reformáció-ellenes indíttatású gondolatnak, amely

¹³ PÉTER Katalin, *A jezsuiták működésének első szakasza Sárospatakon = Az értelmiség Magyarországon a 16-17. században*, szerk. Zombori István, Szeged, Szegedi Nyomda, 1988, 113–115.

azt sugallja, hogy a magyarok letértek az igazság, vagyis a katolikus hit útjáról. Ez máris segít mélyebben elhelyezni a himnusz szerzőjét a 17. század vallási eszmeiségében.

Erre következően a szerző követi a himnuszköltészet klasszikus hagyományait s egymásba fonva mutatja be Imre herceg *aristeiáját* és hatását annak a közösségnek az életére, amelynek nevében a szerző megszólal.

Tu primae gentis Phosphore	Ifjú népedből fölrepülsz
Ad coelites volasti,	Az égbe, tűzi Csóva.
Patriosque fines prospere	Jóságodért szentekkel ülsz,
Virtutibus beasti.	Országod áldva-óva.

Meglepő fordulattal *primae gentis Phosphore*ként szólítja meg, amely párhuzam nélküli a korábbi és a kortárs himnuszköltészetben. Már eleve problematikus a *prima gens* kifejezés értelmezése, amely – amennyiben ragaszkodunk a szó szerinti értelemhez – talán leginkább az legelső uralkodócsaládot, az Árpád-házat jelentheti, de nem lehetetlen, hogy helyesebb jelzőcserére gyanakodni, s akkor Szent Imre nemzetének első fénycsóvája (*gentis primus Phosphorus*), aki bár a mennyországba jutott, hazáját (*patrios fines*) erényekkel gazdagította. Szent Imre áldásos tevékenysége hatósugarának ilyen módon való a magyarokra (*revise Pannonas*) és a magyar hazára való (*patriosque fines ...beasti*) korlátozása megerősít a szerző magyar voltában s abban, hogy az *Officium Rákóczianum* hatóköre Magyarország volt.

Nem kevésbé árulkodó azonban az Imre hercegre vonatkozó metafora sem: *Phosphore*,¹⁴ amely – a fellelhető adatok szerint – nem fordul elő a himnuszok nyelvében, és használata csak a 17. században terjedt el, valószínűleg az 1665-ben megjelent, *Phosphori Austriaci De gente Austriaca libri tres. In quibus gentis illius prima origo, magnitudo, imperium, ac virtus asseritur, et probatur. His praemittitur Methodus legendi historias et adjicitur Appendix de nobilitate, ac officio curialium* című munka hatására, amelynek szerzője az ekkor már halott, Nicolaus Vernulaeus neves flamand tudós volt.¹⁵ A Habsburg uralkodóházat dicsőítő munka címe allegorikusan használja a kifejezést, ami közvetlen előzménye lehet a himnusz szóhasználatának. Nagyon úgy tűnik tehát, hogy az ismeretlen jezsuita szerző az ő művének címére utalt, s mintegy azt akarta sugallni, hogy Szent Imre hasonlóan vagy még inkább jelentős személyisége a magyar történelemben, mint a műben felsorolt osztrákok.

¹⁴ A görög eredetű szó ugyan a klasszikus latin szerzőknél is előfordul, például Cicerónál és Martialisnál, de nem átvitt, hanem konkrét jelentésben, a Hajnalcsillagot jelentő latin *Lucifer* („Fényhozó”) szinonimájaként. Vö. CICERO, *De natura deorum*, 2, 20, 53; Martialis, 8, 21.

¹⁵ Vö. GOLUBEVA, Maria, *Models of political competence: the evolution of political norms in the works of Burgundian and Habsburgian court historians, c. 1470–1700*, Leiden, Brill, 2013, 84–85.

A következő versszakban a Szent Imrére vonatkozó már ismert metafora (*dux alme castitatis*) és a könyörgőkre vonatkozó kérés kapcsolódnak össze:

Concede te precantibus	Hallgasd meg az imánk ezér,
Dux alme castitatis,	Kérünk, Istent imádvá,
Aeternae Regna mentibus	Vezess be, nyájas, szűz Vezér,
Spectare claritatis.	A fény örök honába.

A kérés azonban itt nem az evilági életre vonatkozik, mint a második versszakban, hanem a túlvilági életre, amelyet „a fény örök honának”, valójában *az örök fényesség honának* nevez. E kérés megfogalmazása után folytatódik Szent Imre *aristeiája*, amely egyértelműen a szent középkori legendájának elemeiből építkezik.

Paterna dum te gratia	Atyád mikoron összead
Connubiis adornat,	Téged hív hitveseddel,
Retundis haec fallacia	Te megveded a föld szavát
Quae mundus omnis optat.	S mit test hévsége kedvel.

Imre elvetette evilág minden hazug hívságát (*haec fallacia*), elégette a testi vágyat és kívánságokat:

Inter pudicos cardines	Lángod szemérem üldözé,
Cupidinem cremasti,	Hamvasztva s el nem ültél,
Carnis premens libidines	Míg szűz liliomok közé,
Ad lilia evolasti.	Az égbe nem repültél.

A testi vágy elhamvasztásának képe szintén a legenda égő csipkebokor-metaforájára épül, magyarázatra szorul azonban az *inter pudicos cardines* kifejezés, ami alighanem – igen metaforikusan – a testi vágy helyére utal.

Ennek a szüzességi fogadalomnak, amellyel Imrének sikerült eloltania a testi vágy tüzét, az a célja, hogy tagjaiba nehogy beszivárognon a sátán.

Ne qua per artus serperet	S hogy a Gonosz ne kúszna rád,
Orcinianus hostis:	Poklok kígyója, gyáván,
Floremque mentis carperet	Legelve lelked bimbaját,
Avernus ille postis:	A dög, a rusnya sátán :

A versszakban megfogalmazott kép azonban teljesen zavaros, aminek oka a klasszikus pogány költészet és a keresztény szimbolika összekeverése. A tagokon szétáramló testi vágy kifejezésére részben Catullustól kölcsönöz kifejezést (*per artus serperet*), ám míg nála finom tűz árad szét, a himnuszban a Pokol kígyója (*Orcinianus hostis*) kúszik végig az ember tagjain, hogy aztán – szintén meglehetősen elrugaskodott zoológiai képzettársítással – az világ bejáratát jelentő *Avernus postis*, vagyis a pokolba vezető lejárát tépdesse le a lélek virágjait.

A képzavar teljes: sem a pokoli ellenség nem képes végigkúszni az emberi tagokon, sem az Avernus-tó nem képes leszakítani a lélek virágjait.

Flagris premis corpusculum,	Gyöngécske testedet veréd,
Et vepribus coronas,	Tövissel óttad, azzal,
Ceu vere promi flosculum	Mint rózsátót, csöpp csemetét,
Novo virore donas.	Tövisse véd tavasszal.

A képzavaros versszak után a beszélő hirtelen jelenre vált: *premis, coronas, donas*, sorakoznak a jelen idejű igék, noha még mindig a történeti időben vagyunk, a szüzességi fogadalom után, majd következik a halál és a mennybe jutás pillanata. Szent Imrét vihar ragadja magával (*subduceris procellis*):

In flore flos prosterneris	Virágkorodba hullsz te el,
Emerice caste, belle :	Imrénk, szépség reménye,
Qui labe nulla tingeris,	Kin nem fogott parázna csel,
O pure coeli ocelle!	Ó mennyek szemefénye!

Ne vanitates haurias	Hívságos néked e világ,
Subduceris procellis:	Fölszállsz magasba végkép :
Preces tuorum exaudias,	Hallgasd meg e buzgó imát,
Pacemque mitte coelis.	Küldj a szívünkbe békét.

A versszak végén megfogalmazott könyörgés alighanem szövegkritikailag is problematikus, mivel nyelvileg csak az *e coelis* kifejezésnek lehet elfogadható értelme, vagyis nagyon valószínű, hogy a szerző az *e* elidálásával tudta tartani a szótagszámot: *pacemque mitte e coelis*. Ennek a kérésnek a tartalma azonban éppúgy el-lentmondásos, mint a korábbiaké. Bár Kosztolányi lelki békének értelmezi a szövegben szereplő *paxot*, az imakönyv funkciója ellenére sem biztos, hogy itt nem szélesebb értelemben vett, politikai természetű békére gondol-e a himnusz költője, ahogy azt a későbbi versszakok is megerősítik.

Virgo maritus, angelus,	Szűz férj, malasztos, drága, jó
Flos plene gratiarum	Virág, te diadallal,
Coelo triumphans baiulus	Ezer babértól roskadó,
O mille laurearum.	Magasztos, égi Angyal.

Ezt a gondolatmenetet folytatja a következő szakasz is: a mennybe vezetett diadalmenet után a magyarok nevében ismét kéréseket fogalmaz meg a szerző Szent Imréhez, amiben a legmarkánsabb annak a közösségnek a jellemzése, amelynek nevében megszólal. Azok nevében beszél, akiket járványok, éhínség és háború sújtanak. Nyilvánvaló, hogy a felsorolt csapásokat nem metaforikusan vagy szimbolikusan kell értelmezni, hanem konkrét valóságukban, ami megerősíti a himnusz 17. századi keletkezését. S bár a háborúról bővebbet nem tudunk meg, föl-

tételezhető, hogy a török háborúról van szó. Figyelemre méltó a *sospitati* is mint a közösség jelzője, hiszen jelentése: „megváltottak” újra azt mutatja, hogy a szellemi és fizikai vonatkozások keverednek a szerző fogalomhasználatában.

És még messzebbre mutat a versszak lezárása, amelyben a halál pillanata is párbajként van ábrázolva: *mortis in duello*.

Nos sospitato protege	A háborútól védj te meg
A peste, fame, bello.	S éhségtől s döghaláltól.
Dextramque clemens porrige,	Halálos órán nyújtsd kezed,
Ah! mortis in duello.	Jajjaj! ne légy te távol.

A következő két versszak szintén szorosan összefügg: ismét Imre szüzességét hangsúlyozza (*castitas, puritas*), amelyeket egyfelől szokatlan fordulattal a *supremum Numen*nek illetve a Szűzanyának (*Sacra Virgo*) ajánlott föl, s most ismét a belső lelki élet és állapot felé fordulva, kér bűnöktől való szabadulást s a kísértéstől való mentességet.

Tu qui supremo Numini	Akinek élte csak malaszt
Vovisse castitatem,	S Istennek tett szüzesség
Gaudes sacraeque Virgini	S a Szent Szűznek ajálta azt,
Dicasse puritatem:	Hogy szíve néki tessék :
Nos labe culpae liberaes,	Ójj büntől, mennyek Hertzége,
Serva tuos clientes	Lelkünk sóhajtvá áhít,
Adversus Orci Cerberos	Vond messze tőlünk a fene
Castas tuere mentes.	Poklok dühös kutyáit,

Különösen hatásos az utolsó két sor, amelyben ismét a pogány alvilág-elképzelés motívumai térnek vissza. A pokol itt ismét *Orcus*, amelynek itt szintén szokatlanul többes számban használt őrt álló kutyája, a *Cerberus* fenyegeti a hívők lelkének tisztaságát. Erre következik a záró strófa, amely a tisztaság evilági megőrzése után a Szent Imréhez könyörgők számára az üdvösséget kéri. Ebben nem a kiinduló fény-szimbolika dominál, hanem a Szent Imre alakjával attribútumként hozzákapcsolt virág-metafora. A szerző a hívek nevében azt kéri, hogy mindannyian legyenek majd vele együtt a menny (*poli*) tiszta virágai.

Fac inseramus floridis	Hogy majd veled az égbe ott
Tecum poli viretis;	Lakjunk, mi tiszta Szűzünk
Florem sacrandum candidis	S fényes-fehér liliomot
Perenne lilietis. Amen.	Zöld koszorúba fűzzünk. <i>Ámen.</i>

Így versszakról versszakra haladva végig a versen megállapíthatjuk, hogy a himnusz költője Szent Imre legendájának és kultuszának néhány jól ismert motívumából építkezik. A vers íve végigköveti a szűz herceg rövid életének az egye-

dül hangsúlyos erény, a *tisztaság, szüzesség (puritas, castitas)* vonatkozásában fontos állomásait, s ezekhez kapcsolja azokat a kéréseket, amelyeket a közösség nevében megfogalmaz. Ebben két egyedi vonás figyelhető meg: egyfelől hangsúlyosan jelenik meg a kárhozattól, pokoltól való félelem, amelyet a klasszikus pogány alvilág-képzetek elemeivel jelenít meg, miközben azokat részben teljesen szokatlan formában és összefüggésben, eredeti jelentésüktől elszakítva használ föl, másrészt keveri a lelki, belső és a külső, történeti fogalmakat a szabadság, béke, háború vonatkozásában. Ha a magyar szentek officiumának további darabjait megnézzük, akkor azt látjuk, hogy ezek a vonások a többi himnuszban is megfigyelhetők, csak kevésbé sűrítetten és intenzíven.

Az *Officium Rákócziánium* magyar szentekhez szóló himnuszi, könyörgései, különösen az *O luce pura purior*-kezdetű Szent Imre himnusz sokat elárul az imakönyv összeállításának koráról és műveltségéről. Az előbbivel kapcsolatban azt mondhatjuk, hogy megtalálhatók benne áthallások a török háborúkra, illetve az osztrákokkal való rivalizálásra és ugyanakkor szövetségre vonatkozóan, miközben nyilvánvaló, hogy eszmeiségét az ellenreformáció, a katolikus hithez való hűség és a szerzetesi eszmények magasztalása jellemzi. Ha a szerző műveltségének alapvonásait próbáljuk megrajzolni, akkor azt látjuk, hogy minden bizonnyal jezsuita körben iskolázott, a klasszikus irodalmat jól ismerő, de azt saját céljaira bátran átformálni kész szerzőről van szó, aki olvasott és fölhasznált kortárs jezsuita munkákat is. Nemzeti, vagy inkább közösségi tudata, ha szabad annak nevezni, magyar, illetve magyarországi. Ha ezt a személyt sikerülne azonosítani, akkor talán annak a kérdésnek a megválaszolásához is közelebb jutnánk, hogy vajon Szorsa Mihály vagy Ordódy János-e az *Officium Rákócziánium* szerkesztője, vagy egészen másfelé érdemes a mű összeállítóját keresnünk.

TAKÁCS, LÁSZLÓ

Les hymnes à Saint-Éméric de l'*Officium Rákócziánium* – contribution à la question de la paternité

Le livre de prières – ou, plus précisément, le bréviaire laïc – composé au dernier tiers du 17e siècle, le très populaire *Officium Rákócziánium* renferme un hymne dont le destinataire est Saint Éméric – c'est un texte liturgique et en même temps un poème latin de grande valeur littéraire. Son auteur, qui peut se vanter d'une large culture classique, manie avec une licence extrême l'arsenal poétique à sa disposition. C'est exactement cette licence qui fait l'intérêt de ce texte, digne de l'attention des chercheurs. En identifiant avec certitude son auteur, nous espérons contribuer à la question très discutée de la paternité de l'*Officium Rákócziánium* également.

Keywords: neolatin poetry, hymn-poetry, *Officium Rákócziánium*, secular *Breviarium*, Saint Imre, 17th century